

ירדנה הדס

מעל לזמנת המציאות הבוגדת

בהוצאת האגודה לקידום תרבות התיאטרון לילדים ולנוער ליד משרד החינוך

מאת :
משה בן שאול
מחזה עם פיזמונים

על מחזהו של משה בן-שאול.
דברי מבוא והסבר, מאת ירדנה הדס.

מחזהו של משה בן-שאול החידוש

סדרה ערוכה על ידי מנוחה גלבוץ

אוצרת דרומה ז'ל רומלוי סגלית ונחמיהו רוסט מנצחין מוזיקלי חזנונה תל אביב

למחנכים שלום רב,

פתחתו בלשון רבים, אבל פנייתי היא אישית, לכל אחד(ת) מכם. יודעת אני, כי אתם עסוקים וכי אין זה קל למלא את משאלתי, אף-על-פי-כן, בקשה לי אליכם: -אנא, עזרו לנו להפוך את הביקור בתיאטרון לחוויה תרבותית גם לתלמיד, לכם ולנו.

יש כמה "דברות" של הליכה לתיאטרון. אעמוד על אחדות מהן, אולי בעזרתן יעלה בידינו ליצור את האקלים הדרוש לכל השותפים למעמד התיאטרוני: לשחקן, לכמאי, ולצופה: -

1. חשוב שכל תלמיד ידע, כי באולם תיאטרון מדברים בשקט. את השקט הזה יש להבטיח עם כניסת התלמיד לאולם.
2. על כל תלמיד לשבת במקום המיועד לו. ההרוצות באולם היא פעולה אנטי-תיאטרונית מובהקת.
3. אין להביא לתיאטרון גרעינים, מסטיקים וממתקים אחרים.
4. אין להניס לאולם בקבוקים.
5. אין לעשן באולם.
6. לשרותים יוצאים לפני תחילת ההצגה או בהפסקה, ולא בשעת ההצגה.
7. הדבור בשעת ההצגה מפריע לשכן ונס לשחקן.

דברים אלה יש להסביר לתלמיד לפני ההליכה, ולשם פקוח ועזרה למחנכים בשעת ההצגה, הייתי מציעה להקים בכל בית-ספר משמרת של סדרנים (ברוגמת משמרת לבטחון בדרכים) מקרב התלמידים עצמם. אני מאמינה כי ביכולתם לעזור לכם להקמיר על כללים אלה.

אם אין ברשותכם, אנו מוכנים לספק לכל בית-ספר את סמל הסדרן. באם קיים חוג דרמטי בבית-הספר, רצוי לכהור מתוכו את צוות הסדרנים.

כולנו יודעים שרק קהל טוב ומחונך היטב יכול למצות את התוויה התיאטרלית ורק לקהל אשר כזה, יכול השחקן להעניק את המיטב שבו. אני משוכנעת, שלהכנה כזאת תהיינה השלכות גם כשחיים אחרים של התנהגות במקומות צבוריים.

בברכת שלום, ובתודה מראש על שתוף פעולה,

אילנה רובין

אורנה פורת
מנהלת אמנותית

תעלומת המלים הבודדות

שנת 1946, ימי המנדט הבריטי בפלשתינה (א"י). מעפילים מגיעים לחופי הארץ, נכלאים או נשלחים ממנה בחזרה. הברי-טים מסייעים פעמים רבות לפעולות עוינות של הערבים כנגד היישוב היהודי או מעלימים מהן עין.

אך אירגון המחתרת מצליח לעזור לעליה הבלתי-ליגאלית ואותו הזמן מתארגן היטב ומצטייד בנשק-מגן לקראת השעה המכרעת; הקמתה של מדינת ישראל.

קשה להשיג נשק, מנסים כל מיני תחבולות. איך יעבירו, למשל, נשק מירושלים אל הגליל הרחוק? המבצע הוא חשאי בהחלט. מפקד הפעולה הוא איש מסתורי המושך בכל החוטים. אנחנו הצופים (אך לא גיבורי העלילה) נתוודע אליו בתחילת המחזה: גיימס. קצין אנגלי בבולשת — אבל יהודי בעל לב חם וציוני.

במבצע העברת הנשק משתתפים הפעם חברי הגנה וותיקים ו"מוזרים" שאיש לא יעלה בדעתו לחשוד דווקא בהם. סוכן חברת דלק מטבריה, אחותו — רופאת-שיניים מירושלים, בעל תיבת נגינה, גיבור איש שרירים ו... אך רגע אחד!

מקום המפגש הוא יריד קטן בירושלים, מקום בו מופיע אמיל הגיבור בהצגת ניפוץ שרשראות-ברזל. לכאן מגיעים חיש-מהר הזריז ופריץ, הייקה מטבריה, שבידו הספר השמן, בו מסומן תואי הפעולה על ידי מלים בודדות, חסרות מש-מעות, כביכול — אבל מלאות תעלומה.

דבר העברת הנשק מתגלה לאוייב מעבר לחומה. שלושה מרגלים מטעם האוייב, הם שלושת האחים הארמנים מתוסיאן, מגיעים אף הם ליריד כשמטרתם להשיג את הספר השמן, לפענח את תעלומת המלים, לתפוס את הנשק ולחסל את המבצעים. הם מסתייעים בהלנה ומטילדה, נשותיהם של מנ-לאוס ומתיוס מתוסיאן.

גיימס עוקב אחריהם. בתוקף תפקידו (אל נשכח — הרי הוא קצין בריטי!) הוא אוסר את הלנה ומטילדה, ומאפשר למתוסיאנים לברוח כדי שלא יתעורר חשד רב מדי.

הנשק מוברח בצורה מיוחדת בעזרתו של האח אליה, ראש המנזר הפראנציסקאני בירושלים, ייד מני קדם של משפחת פריץ דיסנדורפר. אלא שברגע המכריע פורצים המתוסיאנים אל המנזר וכמעט שמים ידיהם על השלל היקר.

והנה מגיע גיימס, שרק עתה נודעה זהותו למשתתפי המבצע (חוץ מגיזלה מרגוליוס, רופאת השיניים שהתוודעה אליו מראש). גיימס מסכל את מזימת המרגלים והם הולכים אחר כבוד לכלא.

סוף טוב — הכל טוב.

תוך כדי המבצע פורחת אהבתם של גיימס ורופאת השיניים האלמנה. הוא מחליט להישאר בארץ-ישראל, וסיומו הטוב של המבצע נחוג בסימן הידיעה על חתונתם של השניים — ביריד הקטן והנחמד, מקום המיפגש של כל הנפשות הפועלות בסיפורנו זה.

מבוא

המחזאי עצמו מתאר את יצירתו כ"מחזה על ריגול והגנה בהרבה תמונות ושירים". אם נפרוט את הגדרתו למילים בודדות, נמצא, בעצם, תמונה כללית מדויקת למדי של המחזה, שאנו עומדים לראות עם תלמידינו:

לפנינו מחזה, לאמור: "יצירה אמנותית-ספרותית שנועדה להצגה על הבמה". אין המחבר אומר, אם מחזה-תוגה או מחזה-שעשועים לנגד עינינו, אך עד מהרה יתברר, כי ההגדרה האחרונה מתאימה לנו ביותר, שכן, למרות כל סכנות-התקופה, זהו מחזה מברח, השם לצחוק לא פעם את חולשות-האדם, וצחוקו חביב ולבבי.

נשאו של המחזה, כדברי מחברו, "ריגול והגנה". התקופה — תקופת המנדאט. אוירת מחתרת, החייבת לעמוד כנגד מזימות-נגד, בבואה לשגר נשק-מגן לחלקים אחרים של הארץ. אנשי ההגנה בירושלים דואגים למחסורם של חבריהם בגליל, וברחובות הבירה, זירת העלילה, רוחשות מזימות מרובות: האחים מתוסייאן מנסים להכשיל את אנשינו, אנשי-ההגנה. אחים ארמנים אלה נעזרים בנשותיהם. וכל זה מתחולל "בהרבה תמונות ובהרבה שירים" — ואכן, המחזה עתיר חרוזים, שירה, תנועה ואפתעות. יש בו חן של מחזמר וצבעוניות של סיפור הרפתקאות רב מתח ועלילה.

המחזה והמשתתפים בו

ברחובותיה הצרים והמפותלים של ירושלים נקשרים קשרי-קשרים בין בני כמה לאומים, המשתייכים לשכבות חברתיות שונות:

היהודי פריץ (אפרים) דיסנדרופר, שמראהו תמים ביותר, מפתיע אותנו, כאשר מתברר לנו, כי הוא איש-מחתרת, המופקד על סוד חשוב מאוד ("מטבריה בא / אכו, הוא איש יעיל / לדאוג להביא נשק לגליל"). הוא נושא עמו ספר עב-כרס, המכיל רזי-רזים של ענייני קשר, אחד הקשורים עמו וחברו מנוער, הוא —

האח אליה! ראש המנזר הפראנציסקאני, המסייע לריעו ול-חבריו בביצוע משימתם החשובה. בעוד אנו מתפעלים מסמ-כותו, משלוותו ומקדושת הליכותיו בחצר המנזר הפראנציס-קאני.

גיימס, הקצין האנגלי ה"מסתורי", שיש לו כל מה שיש לקצין אנגלי טיפוסי: שפם, אלה ומקטרת. אך הוא, בעצם, יהודי בעל לב חם, העוזר לעמו בעת צרה, גם בהיותו לבוש מדים של צבא זר. בסופו של דבר, הוא מקים את ביתו בירושלים ונושא לו לאישה את —

דוקטור מרים, לשעבר גיזלה, מרגוליוס, רופאת השיניים הירושלמית, האלמנה הצעירה והנחמדת. היא כמובן, קשורה בקשרי-קשרים אל גיבור אחר של מחזנו, שכבר הזכרנוהו. הלא הוא פריץ (אפרים) דיסנדרופר, שברשותו ספר-הצופן המסתורי — היא אחותו.

בצד חמש הדמויות האלה, הקשורות כך זו בזו, פועלים בירושלים של אז אנשים נוספים מסתוריים-מאוד, כמו — שלושת האחים מתוסיאן: הם מרגלים "רשעים, ערמומיים וגם מצחיקים", שיש להם פנים רבות וכמה תכסיסים. הם אוהבי-כצע, כמובן. עמם יחד פועלות נשותיהם של שני הרא-שונים בהם, מתילדה והלנה. כל הללו אינם מעוררים בנו שנאה או שמחה לאיד. במסגרת הקומדיה שלפנינו אין מקום לרג-שות כה עזים וקיצוניים. הנשים הארמניות הן, כדברי הסיכום של דובר-המחזה, "שתי אחיות מאוד נחמדות. אנא, סילחו, אם עשו הן שטויות". הצופה הבוגר יותר יחייך למראה-הזיווג מנלאוס—הלנה, שההומור אשר בתשתיתו נשען על משקע מיתולוגי. מה גם, שמנלאוס נחשב "בטעות" לאישה בהמשך המחזה.

הדיאלוג המחורז בין בני הזוג הזה, מגלה את מהות היחסים שביניהם:

מנלאוס: ששש... הכסף הוא טמא. אנחנו לא מרגלים אתם. אנו עוסקים בעניין קדוש.

הלנה: קדוש. קדוש. אבל את הממון עליך לדרוש! פחות מסתורי מאלה הוא אמיל, גיבור הקרקס, הוא אמיל הצ'כי. ככל הדמויות שבמחזנו, גם לו תפקידים נוספים על גילוי זה. הוא איש-הקשר של ההגנה. שריריו המפותחים הם לא רק מקור-פרנסה לו עצמו, אלא גם מקור-ישועה לחבריו. הוא מכופף לא רק ברזלים...

הקרקס, הרחוב, מרפאת השיניים, הסמטאות, הכנסייה וה-מנזר, הם ואנשיהם, הנם שדה-גידולה של העלילה המרכזית: משימת העברת הנשק מירושלים לגליל, לידי חברי ה'הגנה' שם. תחבולת העברת הנשק מקורית ופשוטה גם יחד: הוא יועבר בארונות-מתים, שיוסעו 'לקבורה' כביכול, בטבחה שליד הכינרת.

המרגלים ונשותיהם, שמזימותיהם נכשלות בזו אחר זו, מוסעים לבסוף בארונות זהים לאלה של הרובים, כשהם כבו-לים, למקום, ש'הם יבלו בו כמו בחלום / עד יום בו יבוא השלום'...

הדמות החולשת על המחזה כולו, שגם היא מפתיעה אותנו בזוהנתו אותה פתאומית על רקע מסתורי ירושלים, היא הדמות שבפיה הבשורות, דברי ההסבר והרוזים כולם — "חיש-מהר". הוא מעין שליח-הגורל, אך הוא גם מסייע לעצבו. הוא בעל-תיבת-נגינה, כרוז, רץ, — ואף נזיר קטן, עוזרו של האנאליה. נכין את הילדים לקראת קשב דרוך לאשר בפיו. דבריו הם המפתח להבנת התפתחות-העלילה.

מהלך העלילה וסגולותיו של המחזה

המחזה "מנצ'ח", איפוא, את העבר הקרוב (שנות הארבעים) באמצעות העלאתו על הבמה והחייאתו לעיני הילדים. בעשותו זאת, הוא מגייס לעזרתו את ההומור על כל צורותיו, על מנת להימנע מגלישה לפאתוס ול"ציונות".

ואכן, כבר בפרולוג, כשג'יימס שר את מזמור-האקספוזיציה שלו, המכיל את אוירת ירושלים, מתיחות התקופה וסכנותיה — אנו שומעים, כי בעייה דרמטית ביותר עומדת לפנינו: יהודי — בבולשת הבריטית, — "אשר עוזר בכל לבו החם / לא לאימפריה הכובשת — / לעם שלי, לעם קטן".

משנקשר הקשר הראשון בינו לבין גיזלה, הגברת מן ההגנה, באמצעות מילת הצופן "פטריות", אנו מתחילים להבחין בצ-מיחתו של "רומאן" על רקע הסכנות.

כל מעשיהם של האחים מתוסייאן צפויים מראש — וג'יימס אף מזהיר את גיזלה ברוב רחמים, כי "תפקידה הוא נורא / יקשרו אותה בחגורה ...".

המחבר משחק בסכנות, הקשורות בעלילה: הן מעשיות ביותר, אך הן גם מדומות. לענין זה, הקשור בתוכן העלילה, קומפוננט חשוב בתחום הצורה והסגנון שלה: הגיבורים מדברים בחריזה. הדבר מעניק למחזה איכות של אופרטה עליזה:

"ג'יימס: או-קיי, ג'ון. אני שומר כבר על הגברת.

גיזלה: (עושה עצמה בוכה) אנא, תן לי ללכת, אני מאחרת!

ג'יימס: היא רופאת שיניים נכבדה. אם תזדקק פעם לעזרה

בעניני שיניים ...

גיזלה: (בוכה) תבוא אלי. מרכז ירושלים ...

ג'ון: (צוחק) בסדר. בינתיים אני הולך למקום אחר. כל

היהודים סגורים בבית כמו שפנים ...

ג'יימס: חוץ מאלה, שבכלל לא ישנים ...

הרבה מסממני התקופה באים לידי ביטוי במחזה, ומעניקים לו אוטנטיות וחיות: ההרגשה, שהאויב הוא "אויל, מטומטם", כהערכת גיזלה את ג'ון בראשית הדברים; נוכחותו של אמיל; נוכחותם של גבורים אלמונים, שאינם עושים בשום פנים ואופן רושם קונספירטיבי ("ומי אמר, שבהגנה הזאת צריכים רק צעירים חסונים ויפים? לפעמים זה להיפך, זקוקים לכאלה, שבהם אי-אפשר לחשוד ...").

גבורים אלמונים אלה "הנה באים לירושלים. / חרש חול-

פים הגבורים / ... בוקר חדש, שיר השרירים!" /

אלא שלפנינו לא רק "שיר השרירים", אלא גם שיר אנושי פשוט וחם.

שיריו של בעל תיבת-הנגינה מעלים מעין הד רחוק לפזמוני רבי-המשמעות של בעל תיבת-הזמרה האלתרמני. יש בהם הרבה דו-משמעויות, ועל רקעם נשמע גם ההומור הדיאלוגי

כצופן רזים הרבה :

"פריץ : ומה אתה ?

חיש-מהר : הכל. וגם לא כלום. תן תרומה.

"פריץ : כמה עולה תרומה ?

חיש-מהר : היא לא עולה. היא יורדת, כאן, לקופה הזאת הבודדת.

פריץ : אתה קבצן ?

חיש-מהר : אני נגן. וגם ידען."

גם דרכי הפעולה של המחותרת נשמעות פשוטות והגיוניות, דוקא כשפריץ הנבוך מנסה להסבירן :

"אני יודע רק להגיד משהו על אמיל. אחר-כך הוא יודע, ואחר-כך יודעים אחרים. זה יותר טוב בכלל — אם לא תשאל".

דרכי הדיבור המאיים של המרגלים הארמניים אף הן ראיות לתשומת לב :

"פריץ : אתה יודע ?

מתיוס : יש חברים, שמועות, ואפילו יונים".

קסיוס : יוני-דואר. יפות-תואר.

בחריזה הקצרה מהדהד איום סתום. ואכן, בהמשכה של אותה שיחה האיום מפורש יותר :

קסיוס : אמרת, אדוני, שהיא מומחית לתיקון שיניים, לא כן ?

פריץ : אתה אמרת !

קאסיוס : אני? יפה. ובודאי שיניך יפות להפליא. סוף-סוף

היא אחותך !

פריץ : אומנם !

מתיוס : (צוחק) אז אולי כדאי שהיא תרויח כמה גרו-

שים ... אם נשבור לך את השיניים !

המעבר מן ההלצה, המהולה בצחוק רע, אל האיום המ-

פורש, הוא חד ומרשים. אולם הפחד אינו נמשך זמן רב. גיימס

מופיע מיד, ולאחר הופעתו כפוף הדיאלוג לפעלתנות הקדח-

תנית, המתארעת לעינינו על הבמה. ברגעי-דאגה ינחמנו חיש-

מהר, הלא הוא דובר הגורל.

"בוא, פריץ דיסנדורפר האומלל. / בוא נהנה ממשוהו יוצא

מן הכלל. והשאר יסתדר בכי טוב; / גם בבית וגם ברחוב".

אף קשר-האלחוט, שבהכרתנו שייך כולו לאנשי-ההגנה, משמש אמצעי להנצחתה של התקופה. אלא שכדרך ההומור

תפקידיו נחלפים : הוא נמצא דוקא בידי המרגלים. שיחת האל-

חוט מחורות, כמעט כמו בסקץ' אופראי :

— "זום-זום אחד. כאן זום-זום שתיים,

אני מדבר מירושלים.

— "זום-זום אחד. כאן זום-זום שלוש.

הוא בידנינו. והוא הראש". וכר' וכר'.

השירים שבמחזה מוסיפים הרבה לאוירת אותם ימים.
 האחרון שבהם מסיים את המחזה:
 "סיפור קטן היה זה — ונגמר.
 וסיפורים גדולים היו אז, בעבר . . ."
 אין לפנינו אלא סיפור "קטן" — ואין המחזה מתימר להיות
 גדולה.

נקודות לשיחה ולהכנה

1. רקע התקופה — סוף תקופת המנדט.
2. העיר ירושלים, אופיה ואנשיה. רבוי פניה (המורה ייטיב לעשות, אם יבקש מתלמידיו להאזין יפה לשירים שבפתח הפרולוג והתמונה השניה, המוסרים אוירתה המיוחדת של העיר).
3. היריד ותפקידו במחזה. היותו משמש מקום-מפגש לשו-חרי תענוגות ולאנשי מזימות גם יחד, מעצם ברייתו. בו מופיעות דמויות, שנהפכו זה מכבר לאגדה. אך הנן חלק מהריאליה של טרם-מדינה: האיש עם תיבת הנגינה, השוטר הבריטי, מכופף הברזלים וכו'. — רצוי, אם אפשר, לעיין בעיתונות של אותם ימים, ולפגוש את כל אלה בתחומה של הריאליה.
4. באילו דרכים אפשר להפוך היסטוריה למחזה?
 אחת הדרכים: הקומדיה שהיא מחומר. דרך זו מעלה נקודות חשובות מבחינה היסטורית בדרך הומור דק ומונעת פאתוס. המחזה מבוסס על ספריו הרבים של משה בן שאול ובעיקר על ספרו "סוד המלים הבודדות".

שיר תיבת הנגינה

תיבה אהובה שלי
נגני כי כיסי הם ריקים
הנה כבר ידי רועדות
וכולם מחכים, מחכים

נגני קתרינה, נגני נגני
! ספרי-נא את כל הסודות !

תיבה עתיקה שלי
תיבה קטנטנה שלי
הנה כבר כולם יושבים
אבל את לא ראית, לא ראית ...

נגני קתרינה, נגני נגני
כי כל האורות כבר כבים.

האגודה לקידום תרבות התיאטרון לילדים ולנוער

ת"א משרד החינוך והתרבות, רח' צבי ברוק 1, טל. 51409 ת"א

מעלומת המיליים הבודדות

מאת :

משה בן שאול

במוי :

אהובה ליאון

מוסיקה :

שלמה גרוניך

תפאורה :

שלמה ויתקין

תלבושות :

רוני מירקין

תאורה :

יחיאל אורגל

תנועה :

פטר רוט

מנהלת הצגה :

אורנה מיוחס

המשתתפים ע"פ סדר הופעתם

צבי ירון	גיימס
רבקה גור	דר גיזלה מרגוליוס
רוברט הניג	ג'ון
אלי מנטבר	חיש מהר
דן רונן	פריץ דיסנדורפר
יסי שוחט	אמיל
יעקב אשכנזי	מתיוס מתוסייאן
דוד סיטון	קסיוס מתוסייאן
יסי ספיר	מנלאוס מתוסייאן
גליה ישי	מתילדה מתוסייאן
יעל שטרן	הלנה מתוסייאן
רוברט הניג	האח אליה
מוצי אביב	כפיל לתפקיד חיש מהר
אילנה פלד	כפילה לתפקידי הנשים

נגנים: פסנתר / מקסים לוי / יורי קוגן

בס לב זביזינסקי

חליל מיכאל רוזנבאום

תופים דני וולה

התיאטרון לילדים ולנוער מציג בשנת הלימודים תשל"ג

אנה פרנק

מלך האלמוגים